

Nigmatova Mavjuda Maxmudovna
Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti
nigmatova_mavjuda@buxdpi.uz

AXBOROT MUHITIDA BOLALARNING PSIXOLOGIK XAVFSIZLIGI

Annotatsiya. Ushbu maqola rivojlanayotgan axborot jamiyatida bolalarning psixologik xavfsizligi muammosini o'rganadi. Ikkita qarama-qarshilik o'rganiladi: bolaning rivojlanishi va taqiqlangan kontentga nazoratsiz imkoniyatlarga duch kelish xavfi, bu ularning psixologik salomatligiga tahdid soladi.

Kalit so'zlar: xavfsizlik, psixologik xavfsizlik, axborot maydoni, psixologik tahdidlar.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ЗАЩИЩЕННОСТЬ ДЕТЕЙ ИНФОРМАЦИОННОЙ СРЕДЕ

Аннотация. статья посвящена проблеме психологической безопасности ребенка в интернет-среде, что, в свою очередь, влечет за собой нарушение эмоционально-личностной сферы ребёнка, появление негативных переживаний и мировосприятия. Рассмотрены возможные опасности интернета, а также представлены советы по обеспечению психологической безопасности детей в интернет-среде.

Ключевые слова: безопасность, психологическая безопасность личности, информационно-психологическая безопасность.

PSYCHOLOGICAL SECURITY OF CHILDREN IN THE INFORMATION ENVIRONMENT

Annotation. This article is devoted to the psychological safety of the child in the Internet environment, which in turn entails a disorder in the child's emotional-personal sphere, the emergence of negative emotions. Potential dangers of the Internet have been examined, as well as recommendations to ensure the psychological safety of the child in the Internet environment have been presented.

Keywords: security, psychological safety of the individual, information-psychological safety.

So'nggi yillarda axborot maydoni muhim ma'lumotlar bazasiga va zamonaviy jamiyatning ajralmas qismiga aylandi. Hozirda axborot texnologiyalarisiz insoniy muloqotni, ommaviy axborot vositalarini, tibbiyotni, ta'limni, siyosiy hayotni va ilmiy tadqiqotlarni yoki gadjetsiz bolani tasavvur qilish qiyin. Biroq, axborot maydoni nafaqat imkoniyat va yangi bilimlar manbai, balki psixologik tahdidlar o'chog'idir. Internet va televideniye millionlab foydalanuvchilarning - ham kattalar, ham o'smirlar, ham bolalarning xatti-harakatlari, bilimlari va qarashlari, munosabatlari va qadriyat yo'nalishlari, xulq-atvor ko'nikmalariga ta'sir qiluvchi muhitga aylandi.

Darhaqiqat, bu texnologiyalar asosan dunyoning "modeli" ni, "odamlar voqelikni idrok etadigan va ongida mavjud bo'lgan dunyo qiyofasini yaratadigan koordinatalar tarmog'ini" shakllantirishni belgilaydi. Bizning zamonaviy jamiyatimizda dunyo tasvirini shakllantirishga ta'sir qiluvchi axborot texnologiyalarining roli ortib bormoqda, san'at, til, din, fan va boshqalarni o'zlashtirmoqda va siqib chiqarmoqda. Shuning uchun axborot texnologiyalari dunyosida maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik xavfsizligi ota-onalar va o'qituvchilarning alohida e'tiborini talab qiladigan muhim masalaga aylanib bormoqda.

Bugungi haqiqat shundaki, bolalar internet bilan yoshligidanoq muloqot qilishadi. Bolalar internetdan nafaqat o'rganish uchun, balki muloqot, o'yinlar, musiqa tinglash va boshqalar uchun ham foydalanadilar. Biroq, darsga tayyorgarlik ko'rish uchun rasm izlash har doim ham bolaning

196 nozik ruhiyati uchun xavfsiz emas. Bundan tashqari, ko'pchilik kattalar farzandlari internetda nima qilishlarini deyarli bilishmaydi.

Internet bolalar uchun ham o'yin-kulgi, ham o'rganish uchun ajoyib imkoniyatlarni taqdim etadi.

Bunday imkoniyatlarga quyidagilar kiradi:

- turli elektron kutubxonalar, ma'lumotnomalar va lug'atlarga kirish;
- xabarlar, hujjatlar, matnlar, audio, fotosuratlar va videolarni yuborish va qabul qilish;
- global va maktabdagi tadbirlardan xabardor bo'lish;
- masofadan turib turli xil qiziqish yo'nalishlarini o'rganish;
- musobaqalar, olimpiadalar va ilmiy tadbirlarda ishtirok etish;
- o'z veb-saytlarini yaratish;
- elektron pochtdan foydalanish;
- kerakli ma'lumotlarni, o'quv dasturlarini va boshqalarni kompyuterga yuklab olish.

Biroq, bolalar har doim ham bu imkoniyatlardan to'g'ri foydalanishni bilishmaydi. Shuning uchun ular ko'pincha qurbonlarga aylanishadi. Internetning xavflari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Shaxsiy ma'lumotlarni olishga va mablag'larga kirishga urinayotgan firibgarlar;
- Pedofillar;
- Radikal va ekstremistik jamoalar;
- Giyohvand moddalar va ularni qayerdan sotib olish haqida reklama va mavjud ma'lumotlar;
- Depressiv va o'z joniga qasd qilish guruhlarini;
- Pul undirishga yoki bolaning sog'lig'i va hayotiga tahdid solishga qaratilgan o'yinlar;
- 18 yoshga to'lmagan shaxslar tomonidan ko'rish uchun mo'ljallanmagan kontent va boshqa ko'p narsalar.

Shu munosabat bilan, onlayn aloqa sohasida psixologik xavfsizlikning dolzarbligi aniq, ravshan va hal qilish zarur bo'lib qoladi. Psixologlarning fikriga ko'ra, insonning onlayn faoliyati uchta asosiy ehtiyojni qondirishga bo'ysunadi: kommunikativ, kognitiv va o'ynoqi. Bundan tashqari, axborot xavfsizligini ta'minlash jarayoni talabning axborot ta'siridan kelib chiqadigan tahdidni anglash va zararsizlantirish qobiliyatiga asoslangan. Kerakli internet ko'nikmalari bo'lmasa, bolalar nafaqat jismoniy, balki psixologik jihatdan ham zaiflashadi. Shuning uchun, bolalarning onlayn psixologik xavfsizligi masalasi bugungi kunda dolzarbdir.

Tadqiqotchilar psixologik xavfsizlikni shaxsning o'z mavqeini anglash, o'zini qadrlash va halollik hissi, shuningdek, hissiy o'zini qabul qilishda ifodalangan psixologik qulaylikni boshdan kechirishi sifatida belgilaydilar. Umumiy ma'noda, psixologik xavfsizlik "insonning o'z yashash sharoitlariga ongli, mulohazali va faol munosabati, bu uning ruhiy muvozanati va rivojlanishini ta'minlashdir. Ijtimoiy-psixologik kontekstdagi psixologik xavfsizlik deganda, odam atrofdagi odamlar haqida hech qanday qo'rquvga ega emasligi, ulardan tahdidlar haqida hech qanday taassurot qolmasligi va kelajakda bunday tahdidlar paydo bo'lishi mumkinligi haqida hech qanday taxminlar yo'qligi tushuniladi. Inson aloqaga ochiq, boshqalarga ishonadi va ulardan ham shunday narsani kutadi" [1].

Bolalarning axborot va psixologik xavfsizligi - bu ularning sog'lig'i, ma'naviy, axloqiy, jismoniy va aqliy rivojlanishiga psixologik zarar yetkazish xavfini minimallashtiradigan himoya holatidir. Axborot va psixologik xavfsizlik ta'lim muhitining umumiy psixologik xavfsizligining bir qismidir.

Shaxslar va ommaviy axborot vositalari o'rtasidagi o'zaro ta'sir nuqtai nazaridan, psixologik xavfsizlik insonning shaxsiy makoniga ommaviy axborot vositalarining aralashmasligini anglatadi [2].

Psixologik xavfsizlik ruhiy kasalliklarning oldini olish, umidsizlik va stressga chidamlilik, doimiy psixologik rivojlanish va yetarli dunyoqarashni o'z ichiga oladi. Onlayn muhitdagi psixologik xavfsizlik o'ziga xos xususiyatga ega: u zararli ma'lumotlar bilan psixologik holatga

ta'sir qiladi, bu esa o'z navbatida insonning intellektual, ma'naviy va axloqiy holatiga, shuningdek, ularning jismoniy sog'lig'iga tahdid soladi.

Zararli deb ataladigan ma'lumotlar bola ruhiyatiga jiddiy zarar etkazishi mumkin. Bolalar bunday axborot ta'siriga ayniqsa moyil. Axir, zamonaviy avlod bolalari "giperaxborot jamiyatida" ulg'aymoqda, o'rganmoqda va ijtimoiylashmoqda, bu esa internetning an'anaviy ijtimoiy ta'lim muassasalarini almashtirishiga olib keladi.

Yuqoridagilarning barchasidan ishonch bilan aytish mumkinki, bolalarning onlayn muhitdagi pedagogi-psixologik xavfsizligi katta xavf ostida. Ko'pgina ota-onalar bu muammoga duch kelishadi va uni hal qilishga harakat qilmoqdalar. Shuning uchun, bolalarning media savodxonligini oshirishga qaratilgan tadbirlarni tashkil qilish va o'tkazish zarur, toki ular zamonaviy axborot makonida erta yoshdanoq xavfsiz harakatlanish ko'nikmalariga ega bo'lsinlar.

Hukumatning noqonuniy kontentni o'z ichiga olgan resurslarga kirishni cheklash bo'yicha sa'y-harakatlari bolalarni zararli ma'lumotlardan to'liq himoya qila olmaydi. Shuning uchun, bolalarda ular olgan ma'lumotlarni tanqidiy baholash mexanizmlarini ishlab chiqish juda muhimdir.

Shuningdek, taqiqlangan ma'lumotlarni o'z ichiga olgan veb-saytlarni blokirovka qilish mexanizmini takomillashtirish ustida ishlashni davom ettirish kerak.

Bolalarning onlayn psixologik xavfsizligini ta'minlash bo'yicha ba'zi oddiy maslahatlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- "bola" foydalanuvchi profilini yaratish;
- bolaga ijtimoiy tarmoqlar va qidiruv tizimlaridan qanday foydalanishni o'rgatish;
- shaxsiy ma'lumotlarga kirishni cheklash uchun tanlangan veb-saytlarda xavfsizlik/maxfiylik sozlamalaridan foydalanish;
- veb-saytlar va video o'yinlarda yosh cheklovlarini muntazam ravishda tekshirish;
- notanish odamlar bilan muloqot qilmaslik va ayniqsa, shaxsiy yoki oilaviy ma'lumotlarni oshkor qilmaslik bo'yicha ko'rsatmalar;
- bolalar kontentini kuzatish;
- zarur bo'lganda ular bilan bog'lanishlari uchun ota-onalarda ishonchni mustahkamlash;
- "Ota-ona nazorati" funksiyasini amalga oshirish va bloklanishi kerak bo'lgan veb-saytlar toifalarini aniqlash.

Onlayn aloqa sohasida bolalarning psixologik xavfsizligiga tahdidlarni va ularning oldini olish usullarini tahlil qilish orqali quyidagi xususiyatlarga javob beradigan yangi media muhitini yaratish mumkin bo'ladi:

- Yosh avlodni ijtimoiylashtirish va ularning ijodiy salohiyatini ochishga qaratilgan rivojlangan axborot-kommunikatsiya mexanizmlarining mavjudligi;
- Bolalar uchun oldingi avlodlarning tarixiy va madaniy merosiga bepul kirish imkoniyati;
- Bolalarning media savodxonligini sifat jihatidan oshirish;
- Vatanparvarlik qadriyatlariga ega bolalar sonining ko'payishi;
- Avlodlararo va avlodlararo munosabatlarni uyg'unlashtirish;
- Yosh avlod o'rtasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish;
- Bolalar o'rtasida yuqori sifatli axborot mahsulotlariga barqaror talabni yaratish;

Bolalar o'rtasida noqonuniy va jinoiy xatti-harakatlar darajasini pasaytirish; Bolalarda intellektual mulk va mualliflik huquqiga hurmat bilan munosabatda bo'lishni va pirat kontentdan foydalanishdan ongli ravishda voz kechishni rivojlantirish [4]. Shuning uchun biz o'z oldimizga zamonaviy axborot makonida erkin va mustaqil ravishda harakatlana oladigan va internet tahdidlaridan psixologik jihatdan himoyalangan yosh fuqarolar avlodini yaratish maqsadini qo'yishimiz kerak.

Boshqacha qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bola uchun psixologik xavfsizlik bolaning aqliy rivojlanishi uchun xavfli sharoitlarning yo'qligidan iborat bo'lib, maktabgacha yoshdagi bolaning ruhiy salomatligiga ichki va tashqi tahdidlar to'g'ri va tegishli ravishda bartaraf etiladi. Bu axborot makoniga ham tegishli.

Masalan, zamonaviy oilani olib qaraylik. Uni televizorsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Televizor "tashqi dunyoga oyna" bo'lib, o'tmishda u ta'lim, ko'ngilochar va rivojlanish funksiyalarini bajargan.

Televizor bolalarga yaxshilik va yomonlik, adolat, sevgi, hamdardlik va do'stlik tushunchalarini o'z ichiga olgan "dunyo qiyofasini" rivojlantirishga yordam beradi. Televizorga bo'lgan munosabat bolaning ongiga shunchalik singib ketganki, ular ularni xulq-atvor normalari sifatida qabul qiladilar va majburan qo'yilgan "stsenariy"ga muvofiq harakat qiladilar [1]. Ammo har yili tobora ko'proq maktabgacha yoshdagi "ekran bolalari" televizor ko'rishga odatlanib qolmoqdalar.

Shuni ta'kidlash kerakki, sog'lig'i yoki ota-onalarining ish jadvali tufayli maktabgacha ta'lim muassasasiga bormaydigan bolalar maktabgacha ta'lim muassasasiga boruvchi bolalarga qaraganda ikki baravar ko'p televizor oldida o'tkazadilar. Bundan tashqari, bolalar ota-onalari bilan birga televizor ko'rish va kompyuterdan foydalanish odatini rivojlantiradilar. Bola jimgina o'tirsa, ota-onasini bezovta qilmasa, yugurmasa, sakramasa yoki o'yinchoqlarni tashlamasa, bu oilalar uchun qulaydir.

Biroq, ko'plab maktabgacha yoshdagi bolalar o'zlarining rol o'ynash o'yinlarida multfilm ssenariyalaridan foydalanishni boshlaganlari va bolalarning multfilmlarga bo'lgan qiziqishini ular maktabgacha ta'lim tashkilotida olib keladigan o'yinchoqlar bilan ham aniqlash mumkinligi xavotirlidir [4].

Bolalar uchun barcha zamonaviy animatsion filmlar ham bolalarda ijobiy xarakter xususiyatlarini rivojlantirishga qaratilgan emas. Ulardan ba'zilari salbiy ta'sir ko'rsatadi: ular tajovuzkorlikni, kuchsizlarga nisbatan salbiy munosabatni, kattalarga hurmatsizlikni namoyon etadi, zo'rvonlikka to'la va hatto erotik ohanglarni o'z ichiga oladi va hokazo. Bunday multfilmlarni tomosha qilgandan so'ng, bolalar uyda ham, maktabgacha ta'lim muassasasida ham shafqatsizlikni namoyon qila boshlaydilar. Oddiy syujetlar tasavvur, mantiqiy xotira va e'tiborning rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Bunday multfilmlarda mantiqiy syujet chizig'i yo'q va salbiy va ijobiy qahramonlar aniq belgilanmagan. Bola uchun qaysi qahramonlar yaxshi va qaysilari yomon ekanligini ajratish qiyin. Bu tushunchasiz, maktabgacha yoshdagi bolalar qahramonlarni baholash va o'rnak olishda qiynalishadi. Yomon ishlar jazolanmaydi va axloqsiz xatti-harakatlar maqsadga erishishga olib keladi. Bunday multfilmlardagi ranglar sxemasi yorqin qizil rangda va ekranning tez-tez miltillashi va miltillashi ko'zni gipnoz qiladi.

Musiqiy jo'rlik qo'pol, qahramonlar xunuk, nomutanosib (katta quloqlar, boshlar, qo'llar) va haqiqiy odamlardan uzoq. Ko'pgina ota-onalar farzandlari ularga kitob o'qib berishni yoqtirmasliklarini yoki xohlamasliklarini, buning o'rniga videodagi ertaklarni tomosha qilishni afzal ko'rishlarini aytishadi. Kattalar bolaga kitob o'qib berishga vaqt sarflashdan ko'ra, multfilm tomosha qilishni afzal ko'rishadi. Bu usullar bolaning aqliy rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Nutq, fikrlash va tasavvur sekinlashadi, chunki hamma narsa tayyor holda beriladi. Bundan tashqari, bola va ota-ona o'rtasida yaqin hissiy aloqa yo'q. O'qilgan matn haqida hech qanday muhokama qilinmaydi va bolada mustaqil o'qishni o'rganish istagi paydo bo'lmaydi. Ota-onalikning bu oson ko'rinadigan yondashuvi keyinchalik bola maktabga kirganida halokatli oqibatlarga olib keladi. Bola kitoblarga o'rganmagan, ular matnga diqqatini jamlay olmaydilar, tasavvurlari rivojlanmagan va ularda izchil nutq yo'q.

Bularning barchasi bolaning ruhiyatiga shikast yetkazadi, yolg'on misollar keltiradi, psixologik muammolarga, ota-onalikdagi qiyinchiliklarga va natijada hayotga nosog'lom qarashga olib keladi. Bu borada asosiy tavsiya uch yoshgacha bo'lgan bolalarning televizor ko'rishiga yo'l qo'ymaslik va uch yoshdan boshlab faqat yuqori badiiy qiymati va axloqiy mazmuni bilan ajralib turadigan sovet multfilmlarini tomosha qilishdir. Afsuski, Rossiya televideniyesida animatsiyaga ajratilgan efir vaqtining 70% badiiy va mazmunan juda past sifatli xorijiy multfilmlar bilan to'ldirilgan. Ushbu multfilmlardagi "ijobiy" qahramonlar tufayli bolalar mojaroli vaziyatlarni qabul qilib bo'lmaydigan, ammo bolalarga qulay usullar bilan hal qilishni o'rganadilar: janjal, tajovuzkorlik, aldash va manipulyatsiya orqali.

Shunday qilib, bolalar ko'proq ta'sirchan bo'ladilar. Ularga nafaqat multfilmlar, balki ongli va ongsiz ravishda ta'sir qiluvchi reklama ham ta'sir qiladi. Statistika shuni ko'rsatadiki, reklama beruvchilarning auditoriyasi 6 yoshdan kichik [3]. Prodyuserlar ataylab yosh televizion tomoshabinlarga ta'sir qiladi. Reklama ko'pincha zo'ravonlikni rivojlantiradi, jinsiy ma'nolarni o'z ichiga oladi va bolalarni sog'lom bo'lmagan, ammo zararli mahsulotlarni iste'mol qilishga ko'niktiradi.

Reklama dasturlari maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'lum bir brend mahsulotlarini tanlashga undaydi. Ular uning maqsadini anglash va tushunish qobiliyatiga ega bo'lishlari bilanoq, reklama qilingan mahsulotlarni talab qila boshlaydilar. Yosh bolaga nima uchun reklamaga ko'ra "bo'lishi kerak" bo'lgan hamma narsaga ega bo'la olmasligini tushuntirish qiyin bo'lishi mumkin [3]. Aynan shu paytda yosh maktabgacha yoshdagi bolalarda bir qator kamchiliklar komplekslari paydo bo'ladi; qo'zg'alish tajovuzga aylanadi yoki depressiya, to'shakda ho'llash, asossiz qo'rquv va duduqlanishga olib kelishi mumkin. Ayrim Yevropa mamlakatlarida reklama taqiqlangan.

Shuning uchun yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib zamonaviy multfilmlar va reklama maktabgacha yoshdagi bolalarga sezilarli psixologik ta'sir ko'rsatadi degan xulosaga keldik. Zamonaviy televideniye bolaning hayotidan olib tashlashni taklif qilmayapmiz, maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik xavfsizligi haqida qayg'urishga chaqiramiz. Bolalarni televizorga qaramlikdan himoya qilish uchun ota-onalar iloji boricha tezroq choralar ko'rishlari kerak: multfilmlarni tomosha qilish vaqtini qisqartirish va eng muhimi, farzandlari bilan reklama qanday va nima uchun ishlashi, zamonaviy multfilmlar yetkazadigan xabarlar haqida ta'lim muloqotini o'rnatish va bolalarga "televidenie dunyosi" va haqiqat o'rtasidagi farqni o'rgatish. Agar maktabgacha yoshdagi bolalar har kuni zo'ravonlik sahnalarini tomosha qilsalar, yaqin kelajakda ular hamma o'zining yashash huquqini isbotlashi kerak bo'lgan shafqatsiz dunyoni yaratishini kutishimiz mumkin. Ma'naviyatning yo'qligi va qadriyatlarining moddiylashishi yosh avlodning ma'naviy nogiron bo'lib qolishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Башкирова Н. Современный ребенок и его проблемы. Детский сад, школа, телевизор, дом, интернет, улица. СПб.: Наука и Техника, 2007. 240 с.
2. Интернет-зависимость: психологическая природа и динамика развития / Ред.-сост. А.Е. Войскунский. М., 2009. 165 с.
3. Nigmatova M. M. Zamonaviy dunyoda bolaning shaxsiy rivojlanishi muammolari //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 7. – С. 1166-1171.
4. Mahmudovna N. M. et al. Axborot texnologiyalaridan bolalar salomatligini saqlashda foydalanish //Boshqaruv va etika qoidalari onlayn ilmiy jurnali. – 2022. – Т. 2. – №. 2. – С. 37-43.
5. Nigmatova M. Maktabgacha ta'lim tizimida o'yinlar texnologiyasi. INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL. – 2022.
6. Nigmatova M. RAQAMLI O'YINLAR BOLALARNI O'QITISH USULI SIFATIDA //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 3. – №. 3.
7. Mahmudovna N. M. Reasons for Personal Change of Modern Preschool Children //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 10. – №. 1.